

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXI

NeŐir Heyeti – Editorial Board

Halil İNALCIK – Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY – İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER – A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXI

İstanbul - 2001

Sahibi: ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail ÖZDOĞAN

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Basıldığı Yer :Kitap Matbaacılık (212) 5014636

Cilt : Fatih Mücellit (212) 5012823 - 6128671

**Adres :ENDERUN KİTABEVİ , Büyük Reşitpaşa Cad.Yümni İş Merkezi
No: 46 Beyazıt - İstanbul (212) 5286318 Fax: (212) 5286317**

DİPLOMAT, BANKER VE TÛCCAR:
18. YÛZYIL BAŞLARINDA LARNAKA'DA
PARA TİCARETİ VE YABANCI SERMAYE

Kemal ÇİÇEK

Giriő

Bu makalenin amacı genelde Osmanlı toplumunda özellikle de Kıbrıs'ın Larnaka şehrinde üstlenen sarraflık yapan konsolosların yasak olan bazı ticarî faaliyetlerine değinmektir. Bilindiği gibi, Avrupalılar kuruluş döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan bağlantıya geçmişler, özellikle ticaretlerini geliőtirmek için imtiyaz sözleşmeleri yapmışlardır. Osmanlı terminolojisinde ahidname olarak geçen ve daha çok kapitülasyon anlaşmaları olarak bilinen bu sözleşmeler, muhtelif Osmanlı eyaletlerinde yabancılara imtiyazlı koşullarla ticaret yapma olanağı tanıdığı gibi, konsolosluklar açma yetkisi de veriyordu. Ancak konsolosların bir çoğu sadece diplomatik görevle değil, ticaret yapmak amacıyla bulunuyorlardı. Sarraflık ise bunların en çok tercih ettikleri ticarî faaliyet alanı gibi görünmektedir. Halbuki sahip oldukları padiőah beratlarının kendilerine bu alanda doğrudan faaliyette bulunma izni verdiği tartışmalıdır. İşte bu çerçevede, bu makalede öncelikle konsolosların hukukî statüleri hakkında bazı tespitler yapılacak, daha sonra da sarraflık veya başka ticarî faaliyetlerde bulunanların durumunu mahkeme kayıtlarına yansıyan örnekler ışığında ele alınacaktır.

Konsoloslar: Kazâî ve ticarî imtiyazlarının durumu

Osmanlı İmparatorluğunda bulunan çeőtli milletlere mensup elçilik ve konsoloslukların imtiyazları ve faaliyet alanlarının ahidname-i hümayunlar

OSMANLI ARAŐTIRMALARI, XXI (2001).

çerçevesinde belirlendiğini yukarıda ifade etmiştik. Bilindiği gibi bu ahidnamelerin ilki 1408 yılından başlayarak çeşitli tarihlerde yenilenmek üzere Venedik Cumhuriyeti ile yapılmış, ancak anlaşmanın üzerinden 46 yıl geçtikten sonra 1454'te Osmanlı topraklarında bu Cumhuriyetin siyasi ve ticarî menfaatlerini takip edecek bir balyosun bulundurulmasına izin verilmiştir¹. Kayıtlara göre, bu göreve ilk tayin edilen kişi olan Bartolommeo Marcello İstanbul'da Venediklileri yönetme, başkanlık etme ve yargılama gibi önemli haklara sahipti. Daha sonra benzeri anlaşmalar 1536 yılında Fransa ile başlamak üzere diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanmıştır². Fransa ile imzalanan ve 1569 yılında hukuken geçerlilik kazandığı işeri sürülen bu ilk ahidname ile Osmanlı ülkesinde bulunan Fransa konsoloslarına bazı kazaî imtiyazlar veriliyordu. Bu çerçevede, Fransız konsoloslarına daha önce balyoslara sağlanan ticarî ve siyasî imtiyazlardan başka kendi vatandaşlarıyla ilgili davalarda kaza yetkisi, yani mahkeme etme hakkı veriliyordu³. Buna göre, kadılar, Fransız uyrukları arasındaki uyuşmazlıklara dair davalara bakamayacak ancak Müslümanlarla ilgisi olduğunda bir Fransız tercümanı hazır bulunduğu halde dava kadı tarafından görülecekti⁴.

Bizce, bu anlaşmalarla sağlanan imtiyazlar içerisinde özellikle konsolosların kazaî yetkilerini belirleyen hükümler sonuçları bakımından dikkat çekicidir. Zira Osmanlı devletinde çok hukukluluğun bir diğer şekli olan bu anlaşmanın benzerleri çok geçmeden 1580'lerin başlarında İngiltere ile 1612 yılında da

¹ Balyos unvanı Türkçe metinlerde baylos, balyos ve balyoz olarak farklı şekillerde yazılabilmektedir. Bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Balyos", *DİA*, C. V, s. 43-47. Ayrıca "Balyos", *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. I. s. 157-58.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 506. Gilles Veinstein, "Büyüklüğü İçinde İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, ed. Robert Mantran, çev: Server Tanilli, s. 271. Veinstein bu yazısında 1536 tarihli ilk ahidnamenin onaylanmamış olabileceğini, hukukî bakımdan geçerli olan anlaşmanın 1569 tarihli Kapitülasyonlar olduğunu belirtmektedir.

³ Şakiroğlu Venedik balyosunun da yargılama hakkına sahip olduğunu, hatta 1482 yılına kadar kendisine yargı kararlarını icra etmede yardımcı olması için bir subaşı tayin edildiğini kaydediyor. Bu tarihten sonra ise balyosun subaşısı geri alınmıştır. Bkz. Şakiroğlu, "Balyos", s. 44.

⁴ BOA. özel no. 9. Genel No. 58, s. 5'te bu hususta "ve dört bin akçeden ziyade olan davaları divan-ı hümayunda istima' olunub gayri yerde istima' olunmaya denilmektedir. Bu miktarın 1580 tarihinde de aynı olması dikkat çekicidir. Bkz. M. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, TKAE yay, Ankara, 1974, s. 26. Ayrıca, aynı yazar, "Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri", *Osmanlı, Bilim* ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz, Yeni Türkiye, (Ankara, 1999), cilt 3, s. 329-41.

Hollanda ile imzalanmıştır⁵. Kuşkusuz bu imtiyaz anlaşmaları söz konusu devletlerin uyruklarına rakipleri karşısında büyük bir imtiyaz sağlamakta ve Osmanlı topraklarında siyasi otorite kurma ve sermayelerini hızla artırma yolunu açmaktaydı⁶.

Ayrıca bazı konsoloslar veya onların korumaları altındaki kimi tüccarlar ise kendilerine sağlanan imtiyazlardan yararlanarak sermayelerini, yerli tüccarlar veya yüksek düzeyde siyasî kişilerle komandit sözleşmeler (*mudaraba*) veya sarraflık (faizle para işletme ya da Osmanlı ıstılahında '*muamele*') yaparak değerlendirmekteydiler. Halbuki konsolosların bu tür ticarî faaliyetleri hukuksal dayanaktan yoksundu. Nitekim Venedik Cumhuriyeti, balyoslarını, görevleri sırasında hiç bir ticarî faaliyet ve spekülasyona, bankacılık ve bankerlik olaylarına karışmaları konusunda zaman zaman sert bir şekilde uyarılarda bulunmaktaydı⁷. Bununla birlikte konsolosların bu tür yasaklamalara tabi tutuldukları konusu Osmanlı belgelerinde açık değildir. Gerek 16. yüzyıldan itibaren verilen imtiyazlar arasında gerekse de sonraki yüzyıllarda kapsamı genişletilen ahidnamelerde konsolosların (ya da onlar adına hareket eden tüccarların) Osmanlı vatandaşlarıyla şirket kurmalarına veya sarraflık yapmalarına engel teşkil edecek bir hüküm yoktur. Bununla birlikte, balyoslara verilen imtiyazların kapsamına sarraflık ve şirket kurmanın girmemesi gerektiği muhtelif tarihlerde çıkarılan fermanlarda kesin olarak ifade edilmiştir. Mesela I. Abdülhamid'in 11 Mayıs 1786 tarihinde Reisülküttâb Seyyid Feyzullah Efendi vasıtasıyla tercüman, elçi ve konsoloslara iletildiği uyarı notasında "elçi ve konsolosların sorumsuzca kuyumculuk, sarraflık, çuka ticareti ve daha bir çok ticarî işlerle iştigal eden Rum, Ermeni ve Yahudilere berat elde etmeye tevessül etmemeleri" bildirilmiştir⁸.

Ancak bu tür faaliyetleri ticaret konusunda sağlanan imtiyazlar arasında değerlendirmemizi ve meşru faaliyetler olarak nitelememizi gerektirecek açık bir hüküm de bulunmamaktadır. Nitekim 1838 Ticaret Anlaşmasında da açıkça yazılmayan "her türlü ticaretin serbestliği" hususundaki tartışma İngilizler lehine

5 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 21.

6 Konunun hukukî açıdan değerlendirilmesi için bkz. Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, 5. Baskı, İstanbul, 1997, s. 99-117.

7 Şakiroğlu, "Balyos", s. 45.

8 Fermanı aktaran, Prof. Dr. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, 1750-1839*, Turhan Kitabevi, (Ankara, 1998), s. 39-40.

halledildi⁹. Bu ise açıkça yazılmamakla birlikte önceki dönemlerde şirket kurma ve sarraflık faaliyetlerinin ticaret serbestisinin dışında olduğunu düşündürmektedir. Kaldı ki, Levant Company kendisine bağlı konsolosların kendi inisiyatifleri ile ticaret yapmalarını yasaklamıştı. Buna rağmen konsoloslar ellerindeki sermayeyi değerlendirmek için ortaklıklar kurmak ve bankerlik yapmaktan vazgeçmemişlerdir¹⁰.

Yine ahidnamelerdeki ticarî imtiyazlar konusuna dönersek; 1675 İngiliz, 1680 Hollanda ve 1740 ve müteakiben 1802 tarihinde Fransa ile yenilenen ahidnamelerde Avrupalı tüccar ve konsoloslara tanınan ticarî ve siyasî ayrıcalıkların kapsamının bir hayli genişletildiği, fakat konsolosların yerli ahali ile ortaklık kurma veya sarraflık yapmalarına ruhsat verme anlamına gelebilecek bir hüküm bulunmadığını ifade edebiliriz. Söz konusu ahidnamelerdeki ticarî imtiyazlarda sadece

"Francalu olub eman üzere gelüb giden tüccar taifesi ve ol diyar tacirleri ve tercümanları ve sair adamları deryadan ve karadan memalik-i mahrusama gelüb serbestçe bey u şira ve ticaret eyleyüb"

denilmektedir¹¹. Burada ifade edilen "serbestçe bey u şira ve ticaret" yapmalarına dair hükmü sarraflığın yasak olmadığı şeklinde yorumlamak doğru olmasa gerektir. Ancak aynı anlaşmanın bir başka yerinde geçen

"Francalu ve anlara tabi olanların devlet-i aliyeme tabi" kimesnelerde ve reayasında vaki olan alacakları dava olundukda hükm olunub hasil olan akçalarından harc-ı mahkemeleri ve kezalik mübaşiriyye ve ihzariyeleri dahi ahidname-i kadime mucibince yüz guruşda ikişer guruş alınub ziyade talebiyle rencide olunmayalar"

şeklindeki ibare tüccarların alacaklarından bahsetmekte ve bunların tahsilinde kadı mahkemesinin tavrının ne olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu uygulamada XVI. Yüzyıl sonlarından itibaren konsolosların ticarî birer mümessillik gibi çalıştıklarını ve doğrudan ticarete de girdikleri bilinmektedir. Fakat konsolosların zaman zaman rapor edildiği üzere bir tür sarraf gibi faaliyette bulunmalarının ahidnamelerle verilmiş bir hak olduğu şüphelidir. Zaten aşağıda, Venedik Cumhuriyetinin de bu tür faaliyetlerde bulun-

⁹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 92 vd.

¹⁰ Alfred C. Woods, *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co. Ltd. London, 1961.

¹¹ BOA. 9/58, s. 3

mamaları konusunda balyosları uyardığını da kaydetmiştik. Belki, Cumhuriyetin bu uyarıyı yapmasında imtiyaz sözleşmesine aykırı faaliyette bulunma endişesi yatmış olabilir, ama kesinlik yoktur. Ancak bu uyarının aynı zamanda bir tüccar olan bir çok balyos tarafından kulak ardı edildiği açık ve kesin bir şekilde ifade edilebilir.

Nitekim Osmanlı Devletinde ticaret faaliyetleri ve sermaye hareketlerini izlemek için eşsiz bir kaynak olarak nitelendirilen şer'îye sicillerindeki belgeler, konsolosların gerek Müslüman ve gerekse de zimmi Osmanlı tebaasına yüksek faiz oranlarıyla bir sarraf gibi borç para verdiklerini gözler önüne sermektedir. Belki de aynı derecede ilginç olan bir husus da kadının konsolosların faizle borç vermesine müdahale etmemesi ve hatta ödemelerde ihtilaf olduğunda mahkemede hak aramalarını meşru görmesidir. Ancak bu durumun ahidnamelerle kadıya yüklenen bir görev olması konuya bir nebze açıklık getirmektedir¹². Açık olmayan, en azından tartışılması gereken husus ise, kimin konsolos, kimin sarraf olarak tanımlanabileceğidir.

Sarraflar: Sömürgeci azınlık mı?

Osmanlı'da sermaye hareketlerinde en faal grubu oluşturan sarraflar, genellikle halk tarafından sevilmeyen kişilerdi. Nitekim, sarraflar konusunda belki en özgün ve detaylı çalışmalardan birisini yapan Necibe Sevgen, sarrafların tümünün gayrimüslim olduğunu önemle kaydetmiştir¹³. Ona göre, "sarraf" adını taşıyan kayıt ve belgelere XV. yüzyıldan itibaren rastlanılmakta ve tespit edilenlerde çoğunlukla gayrimüslim Yahudi, Ermeni, Rum ve Venedikliler olmaktadır. Arşiv kayıtlarına göre bunlar Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde mukataa mültezimi olarak zimmetlerine geçirdikleri paraları piyasa

¹² Ahidname metinleri incelendiğinde konsolosların davalarına bakmanın kadıların görevi olarak tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu metinde "Franca tacirleri ve tercümanları ve konsolosları memalik-i mahrusamda bey ü şira ve ticaret ve kefalet hususlarında ve sair umur-ı şer'iyede kadıya varub sebt-i sicil ettirüp veya hüccet alalar sonra niza olur ise hüccet ve sicile nazar olunub mucibi ile amel oluna" denilmektedir. Bkz. BOA. 9/58, s. 8.

¹³ Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 13 (Ekim, 1968), s. 46-59; 14 (Kasım, 1968), s. 66-68; 15 (Aralık, 1968), s. 59-65; 16 (Ocak, 1969), s. 54-61; 17 (Şubat 1969), s. 62-66; 18 (Mart 1969), s. 76-78; 19 (Nisan 1969), s. 66-67; 20 (Mayıs 1969), s. 69-70; 21 (Haziran 1969), s. 67-69; 22 (Temmuz 1969), s. 66-67; 23 (Ağustos, 1969), s. 74-75; 24 (Eylül, 1969), s.54-60.

da borç vermek suretiyle değerlendirmektedirler¹⁴. Ayrıca, mesela Benyamin adlı bir sarraf, "yeni akçeyi üç yüz kırka alır, el altından rençberlere üç yüz seksene satardı".

Sarraflar sonraki dönemlerde daha fazla nüfuz elde etmişlerdir. Halil İnalçık'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye oluşumu hakkındaki tespitleri Osmanlı ticaret merkezlerinde en büyük kapitalistlerin para ticareti yapan ve faizle borç veren sarraflar olduğunu, bunların bazılarının devlet tarafından teşvik edildiğini ortaya koymuştur¹⁵. Mesela, Kanuni ve oğlu II. Selim zamanında Yasef Nassi¹⁶ adlı bir banker sarraf İstanbul merkezli olmak üzere Avrupa'nın bazı yerlerinde ve bilhassa Hollanda'da şubeler açmış, Fransa kralı II. Henri'ye (1547-59) 150 bin düka altın borç vermiştir¹⁷. Hatta bu paranın bir kısmının Osmanlı paşalarına ve yüksek düzey memurlarına ait olduğu aşikardır¹⁸.

Her halükarda, sarrafların asıl faaliyet yerinin İstanbul'un Eminönü ve Galata semtleri olduğu malumdur. Uluslararası bir ticaret merkezi olan İstanbul'da bulunan bir çok sarraf, müslüman esnaf ile kredi ilişkisi içerisinde olmuştur. Aslında sarrafların bu ilişkilerinde yadırganacak bir durum da yoktur. Zira sarraflık, tefecilere nazaran Osmanlı toplumunda "oldukça resmî bir statüye" sahiptir¹⁹. Devlet, açıkça sarraflarla iş yapmakta veya yapılmasına müsaade etmektedir. Resmî belgelerde vergi toplayıcısı mültezimlerin kefil olarak sarrafları göstermeleri bunun en önemli göstergesi olarak görülmelidir. Ancak

14 Sevgen, *a.g.m.*, s. 54-56. Burada Darphane Emîni Abdi ağa ve yahudi vekili Benyamin'in suiistimalleri belgelerle ortaya konulmuştur.

15 Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, 29 (1969), s. 97-140, özellikle s. 136-37. "The only elements in Ottoman society who can be called 'capitalistic entrepreneurs' are the merchants and money changers". Makalenin muhtelif sayfalarında zengin sarrafların mal varlığının dökümü verilmektedir.

16 16-17. Yüzyıllarda Osmanlı kentlerindeki sarrafların çoğu Yahudilerdi, fakat Yahudiler 18. Yüzyılda bu konumlarını yitirmiş gözükmektedirler. Bu yüzyılda Ermeniler sarraflıkta önemli bir pay almaya başlamışlardır. Bkz. Daniel Panzac, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century", *IJMES* 2 (1992), s. 189-206.

17 Sevgen, *a.g.m.*, 14 (Kasım 1968), s. 68.

18 İnalçık, *Capital Formation*, s. 123.

19 Bu ifadenin sahibi Yavuz Cezar'dır. Bkz, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", ed. Tülay Artan, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Türk Tarih Vakfı, (İstanbul, 1998), s. 19.

bütün bunlara rağmen faiz ve kredinin İslamî anlayışla çatıştığı ve bu tür ilişkilerin "muamele-i şer'îye" gibi bir kamuflaja maruz kaldığı da göz ardı edilmemelidir. O halde, toplum tarafından hoş görülmesi de sarraflık meşru bir ticarî faaliyet alanıdır. Ancak bu makalede ele alınan, Osmanlı vatandaşı bir sarrafın basit bir borç ve kredi ilişkisi değil, konsolosların kârlı gördükleri bu alandaki faaliyetleridir. Bu ise, kanaatimize göre, anlaşmalar ışığında, yasak bir faaliyet alanıdır ve günümüze değin yeterince araştırılmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Larnaka'daki İngiliz konsolosunun kredi ilişkileri, kısa bir tarih diliminde de olsa gelecek araştırmalar için yol gösterici olabilir.

Larnaka konsolos, banker ve tüccarları

Konsolosların ticarî ilişkilerine ışık tutabilecek belgelere, Larnaka'da büyük devletlerin hemen hepsinin konsoloslukları bulunması sebebiyle Kıbrıs sicillerinde de rastlanılmaktadır. Bu makalede bazı konsolosların ve onların himayesindeki tüccarların para ticaretiyle meşgul olduklarını gösteren bazı dava kayıtlarını esas alarak 18. Yüzyıl başlarında bir Osmanlı şehrindeki para ve kredi alışverişlerinin uluslararası boyutu incelenecektir. Zaten 15-16. yüzyıllardan önce müstemenlerin veya konsolosların para ticaretine girdiklerine dair bir kayıttan bahsedilmemektedir. Diğer taraftan amacımız kısa bir makalenin dar kapsamı içerisinde konsolosların para ticaretlerinin boyutlarını veya Osmanlı devletinde sermaye oluşumu üzerindeki etkilerini ortaya koymak değildir. Bu boyutta bir çalışma için çok daha fazla kaynak ve bilgiye muhtaç olduğumuz şüphesizdir. Bununla birlikte vereceğimiz örnekler Prof. Halil İncalcık tarafından çok güzel bir şekilde ele alınan Osmanlı devletinde sermayenin oluşumu ve kapitalistlerin ortaya çıkışı konusuna²⁰ yeni boyutlar ekleyebilecek, bu konuda yapılacak araştırmalara ışık tutacak mahiyettedir.

Larnaka'da bulunan konsolosların sarraflık faaliyetlerine dair belgelere 18. yüzyıldan sonra daha sık rastlanmaktadır²¹. İncelediğimiz dönemde Venedik, Hollanda ve Fransa balyoslarının adadaki yerli Rumlar ve Türklerle ticarî

²⁰ Halil İncalcık, "Capital Formation", s. 97-140.

²¹ Fetih sonrasında Kıbrıs'ı araştıran Jennings kreditor olarak müsteminlerden hiç bahsetmiyor. Bkz. R. C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, (New York and London, 1993), s. 281-97.

ilişkileri sınırlı da olsa seyyahların raporlarına yansımış bulunmaktadır²². Örneğin 18. Yüzyıl başlarında Kıbrıs'ı ziyaret eden Jan Heyman adlı Hollandalı bir seyyah buradaki İngiliz konsolosunun reayaya borç vermesi sebebiyle adanın her tarafında tanındığını belirtmektedir. Onun naklettiğine göre, Larnaka'daki İngiliz konsolosunun ikametgâhı "adanın en güzel" evidir, çünkü bu konsolos şirketi ile ortaklık yaparak reayaya en az %20 faizle borç vermekte, fakat genelde %30 gibi büyük miktarlarda kâr etmektedir²³. Yine Heyman'ın kaydettiğine göre konsolos, borcunu ödeyemeyen reayadan bazen alacaklarını ipek, pamuk, mısır gibi adada yetişen ürünler şeklinde de tahsil ederek sahip oldukları, kârını katlayabilmektedir, çünkü bu durumda alacağı ürünlerin fiyatlarını kendisi tayin etmekte veya ucuz olan narh fiyatını esas almaktadır. Yine Heyman'ın tespitlerine göre Fransızlar, İngilizlerin bu kârlı ticaretinden ve borç vermek suretiyle adada sahip oldukları nüfuzdan etkilenmişlerdi, ama onların para ticaretine girmek için yeterli sermayeleri yoktu²⁴

Nitekim 18. Yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtları da Heyman'ın gözlem ve tespitlerinin doğru olduğunu ve Larnaka'daki İngiliz ve Fransız konsoloslarının ticarî faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğunu göstermektedir. Ancak bu dönemde, önceki dönemlerden farklı olarak, konsolosların sadece ticaretle uğraşmadıklarını sarraflık gibi kârlı bir alana da girdikleri görülmektedir. Yine elimizdeki belgeler özellikle İngiliz konsolosluğunda bu dönemde Larnaka'da bulunan Samuel Turner'in sarraf olarak toplumun her kesiminden kişilere önemli miktarlarda borç verdiğini ortaya koymaktadır. Yine Turner'in tahsilatta sorun yaşadığı kimselere karşı kadı mahkemesinde açtığı davalar onun yoğun bir ticarî faaliyet içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu davalar sadece para ticareti konusuna değil, reayanın içerisinde bulunduğu ekonomik durum ile konsolosların toplumla ilişkilerine de önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Şimdi davaları sırasıyla inceleyerek konsolosların para ticaretinin çerçevesini çizmeğe çalışalım.

22 R. C. Jennings, *a.g.e.*, s. 158-59.

23 Osmanlılarda masraflar çıktıktan sonra kâr sınırı %10, bazı olaganüstü durumlarda veya özellikle mallarda %15 idi. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Düşüncesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I (1967), s. 40

24 *Excerpta Cypria*, s. 250. Ayrıca Sir Harry Luke, *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, London, 1989, s. 91.

İngiliz konsolosu Samuel Turner hakkındaki belgelerin ilki 4 safer 1110h. tarihli olup, konsolosun ticarî bir faaliyet olmaksızın doğrudan faizle borç verdiği ve dolayısıyla sarraflık yaptığına kanıt teşkil etmektedir. Bu dava hakkında konsolosların vekili olarak mahkemeye başvuran Lazaniye v. Pavlo adlı bir Rum²⁵ Ahmed ibnü'l-hac Ömer hakkında müvekkiline olan borcunu ödemediği gerekçesiyle dava açarak

"mezbur Ahmed müvekkilim mezbur Samuel Turner'dan simsarları Francesko ve Lefteri nam zimmiler yediyle (eliyle) yüz aded esedi gurus istikraz (faizle borç) ve ahz u kabz (almış) eylemiş iken hala vekaletim hasebiyle talep eylediğimde virmekte teallül eder. Sual olunub alıverilmesi bi'l-vekâle matlubumdur"

demiştir. Bu iddialara cevap veren Ahmed "fi'l-hakika mezbur Samuel Turner'den mezburan Francesko ve Lefteri yedleriyle yüz aded esedi gurus istikraz ahz u kabz eyledim" diyerek borcunu "tavbi'an" (gönüllü) kabul etmiştir. Bunun üzerine kadı kendisine borcunu ödemesini tembih etmiştir²⁶. Görüldüğü gibi bu davada İngiliz konsolosu Samuel Turner ile Ahmet arasında ticarî bir alışverişe atıfta bulunulmakta sadece bir borç verme olayından bahsedilmektedir.

Aynı gün söz konusu konsolosun başka bir davası daha mahkemeye intikal etmiştir. Bu dava kaydında ise Samuel Turner'in vekili Lazaniye v. Pavlos vefat eden Ümmühani b. Esad çelebi'nin terekesine bakan vasisi Aişe bt. Resul'un vekili olarak mahkemede bulunan Hanefi Ağa b. Şeyhi'den davacı olarak, şöyle demektedir:

"müteveffat-ı merkume (adı geçen) Ümmühani hal-ı sıhhatinde zevci işbu hazır bi'l-meclis (mahkeme hazır bulunan kocası) Ahmed b. Ali yediyle müvekkilim mezbur Samuel Turner'den ber vech-i karz-ı şer'i yedimde olan işbu temessük mucebince yüz on aded esedi gurus ahz u kabz idüb hatta huzur-ı müslimin vech-i mübin üzere ikrar ve işhad dahi eylemişken (herkesin içinde borcunu kabul etmiş iken) kable'l-ifa fevt olub (ödeyemeden ölünce) zimmetinde kalmağın hala vekâletim hasebiyle tereke-i vafiyesinden talep eylediğimde karz-ı mezburu virmede teallül ider sual olunub alıverilmesi matlubumdur".

Buna karşılık kadı, ölen şahsın mirasını paylaştırmaktan sorumlu olan vasiden durumu sorduğunda, o borcu inkar etmiştir. Bunun üzerine kadı, konsolosun

25 Tercüman hakkında bk. K. Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 82.

26 KŞS 6.12/3.

vekili Lazaniye'den iddiasını ispat etmesini istemiş, bunun üzerine iddianın sahibi Lazaniye mahkemeye şahit olarak Hızır Efendi b. Receb ve Mehmed b. Receb adlı iki müslümanı getirmiş onlar da borcu teyit etmişlerdir. Şahitleri dinleyen kadı, vasiye, borcun ölenin terekesinden ödenmesini tembih etmiştir²⁷.

Bu davada da konsolosun Ümmühani adlı kadınla ticaret yaptığına dair bir kanıt bulunmamakta, sadece karz-ı şer' den bahsedilmektedir. Bu terim hukuken, genellikle, faiz ile borç verme anlamında kullanılmaktadır. Nitekim Ümmühani bt. Esad Çelebi adlı kadının borcunun bir alışveriş sonucu değil, konsolosun %10 faizle verdiği bir borç sebebiyle ortaya çıktığı, aynı ihtilafla ilgili bir başka davadan da anlaşılmaktadır. Söz konusu bu davada Ayasofya mahallesi sakinlerinden Ahmet b. El-Hac Ali mahkemeye gelerek ölen eşi Ümmühani bt. Esad Çelebi'nin evlad-ı siğarına (küçük çocuklarına) mahkeme tarafından vasi tayin edilen Aişe bt. Resul adlı hatunun vekili olarak mahkemede bulunan Hanefi Ağa b. Şeyhi'den davacı olur. İddiasına göre eşinin adına İngiliz balyosu Samuel Turner'den yüz guruş borç almış ve bunun 30 guruşunu eşine vermiş kalan 70 guruşla da onun borcunu ödemiştir. Şimdi eşi öldüğü için 100 guruşu terekesinden almak ve konsolosla ihtilafına son vermek istemektedir. Terekeyi paylaştırmaktan sorumlu Aişe bt. Resul ise böyle bir borcu inkar etmekte ve ödemeye yanaşmamaktadır. Ancak davacı iddiasını iki şahitle ispat edince, kadı, 100 guruşun ödenmesini vasiye tembih etmiştir²⁸. Yukarıda özetlerini verdiğimiz aynı konudaki iki farklı davada Müslüman tarafın borcu 100 guruş, konsolos vekilinin ise 110 guruş olarak belirtmesi bir riba söz konusu olduğunu göstermektedir.

Para ticareti ile ilgili başka bir davada ise hem İngiliz hem de Fransız konsolosun adı geçmektedir. Bu dava örneği konsolosların sadece fertlere değil aynı zamanda Kıbrıs'taki cemaatlere de borç verdiğini veya borç almalarına aracılık ettiklerini göstermektedir. Bu dava konsolosların toplum üzerindeki nüfuzlarını ve adanın iç işleriyle de ilgilerini göstermesi bakımından özellikle kayda değerdir. Şimdi bu davanın gelişimini mahkeme kayıtlarından izleyelim. Kıbrıs'ta zümre-i züema ve erbab-ı timardan oluşan bir grup mahkemeye gelerek kasaba-i Tuzla'da oturan Fransız balyosu Moloçi tarafından vekil tayin edilen Bartelomi v. Lunyar ve İngiliz Balyosu Samuel v. Turner nam

27 KŞS 6.13/1.

28 KŞS 6.15/1.

müstemenlerin vekili Lazaniye v. Pavlo muvacehelerinde ikrar ve itiraf ederek şöyle demektedir:

"Bundan akdem cezire-i merkume (Kıbrıs adası) ahalisinden beher sene cibayet için tahsil olunan maktu'-ı hadis-i bid'at olmağla ref' olunmak ricasına asıtane-i saadete arz ve muhızır birle tarafımızdan vekil irsal eylemişdik hâlâ ref'ine bir senenin maktu' ber vechi mübin taleb olunmağın def'aten tedarik ve irsali mümkün olmakla rüsumatı Moloci ve Samuel'e müracaat idüb İstanbul'da mütemekkin Fransız ve İngiliz bezirganlarına kefaletlerini mutazammın mektup gönderüb üzerimize deyn olmak üzere asıtane-i saadete vekilimiz olan hâlâ cezire-i merkume yeniçeri kethüdası el-hac Hasan Ağa b. Mehmed nam kimesneye ber vech-i karz altmış kise akçe virüb yedinden memhur temessük aliverilmesini bu tarafa geldikte meblağ-ı mezkur bizim ve cümle dirlikli ve dirliksiz müslim taifesinin ve ehl-i zimmet reayanın deyni olmakla tarih-i temessükten murabahasıyla meblağ-ı mezkuru mezburan Moloci ve Samuel'e"²⁹

vekilleri vasıtasıyla tamamen eda ve teslim eylemek üzere her birimiz kefil olduk demişlerdir.

Görüldüğü gibi Kıbrıs'taki İngiliz ve Fransız konsolosları reayanın İstanbul'a dilekçe vermek üzere gönderdiği heyetin masrafları için buradaki yabancı tüccarlarından aldıkları borca aracı ve kefil olmuşlardır. Alınan borcun reaya adına ve faizle alınması ve bu borca "zümre i züema ve erbab ı timarın" bütün reaya adına kefil olması ayrıca kayda değer bir durumdur³⁰. Bu durum İslam hukukunda tüzel kişiliğin taraf olarak kabul edilmemesi ile alakalıdır³¹. Bu ilginç dava örneğinde söz konusu edilen borcun taraflar tarafından kabul edilmesinden sonra borcun ödenmesi için paranın Müslüman ve gayrimüslim reayadan toplanmasına müsaade edilmesi valinin iznini gerektiriyordu. İşte bu iznin alınmasına dair mahkemeye sunulan gerekçenin açıklandığı bir başka belge de elimizdeki sicil kayıtları arasında bulunmaktadır.

Bu belge alınan borcun faiz dahil miktarını ve heyetin harcamalarının dökümünü vermektedir. Bu belgeden anlaşıldığına göre heyet konsolosların kefil olmasıyla İstanbul'daki ecnebi tüccarlardan 16000 guruş almış ve "muamele"

²⁹ KŞS 6.59/2.

³⁰ Kefaletin yaygın bir uygulaması için bkz. A. Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usulü, " *Tarih ve Toplum*, sayı 164 (Ağustos, 1997), s. 4-12.

³¹ Bu durum için bkz. Amnon Cohen "Communal Legal Entities in a Muslim Setting; Theory and Practice: The Jewish Community in Sixteenth-Century Jerusalem", *Islamic Law and Society*, 3/1 (February 1996), 75-90.

olarak da 4800 guruş ödemeyi taahhüt etmişlerdir³². Bu oran reayanın borcuna %30 gibi yüksek oranda faiz işletildiğini göstermektedir. Bu belge, vali ve mahkeme kadısının açıkça belirtilen "murabaha"ya karşı kayıtsız kaldığını göstermesi bakımından da oldukça ilgi çekicidir³³.

Bu durumu tespit ettikten sonra elimizdeki bir başka dava örneği ayrıca dikkat çekmekte ve önem kazanmaktadır. Çünkü bu belgede borçlu olarak davalı eski Kıbrıs valisi Mustafa Paşa alacaklı ise İngiliz konsolosu meşhur Turner'dir. Konsolosun vekili olarak mahkemeye başvuran tercüman Lazaniye v. Pavlos sabık Kıbrıs Valisi vezir Mustafa Paşa'nın kanuni varisi olması sebebiyle oğlu Ahmet Bey hakkında açtığı davada şöyle demektedir:

"Müteveffa i müşarileyh Mustafa Paşa müvekkilem mezbur Turner'in şeriki olup medine-i Galata'da mütemekkin İngiliz tüccarından George Yerniciz(?) nam müstemem yedinden mal-i müştereklerinden yedimde olan hatt-ı hatemi müştemil temessükü natık olduğu üzere cezire-i merkumede şeriki müvekkilim merkum Turner'e eda eylemek üzere 2100 kuruş istikraz ve kabz idüb kable'l-eda (ödemeden) vefat itmekle zimmetinde kalmağın hala vekaletim hasebiyle tereke-i vafiyesinden talep eylediğimde virmede teallül eder sual olunub alıverilmesi matlubumdur".

Tercüman mahkemeye ayrıca delil olarak valinin imza ve mührünü taşıyan Evasıt-ı Şaban 1109 tarihli bir senet de sunmuştur. Kadı tarafından senet incelenmiş ve "mazmunı takririne mutabık bulunmağın"dan borcun ödenmesi, vasi olarak, valinin oğluna emredilmiştir³⁴. Bu önemli kayıt konsolosların ticarî faaliyetlerine ve sarraflık yapmalarına valinin karışmadığını, hatta onunla ortaklık kurduğunu göstermektedir. Bu durumun muhtemel siyasi ve sosyal sonuçları tarihimiz bakımından önemli olmakla birlikte bu kısa makalemizin kapsamı dışındadır. Ayrıca davanın önemli sebebiyle şuhudu'l hal arasında Kethüda-i Hazret-i Vali olarak Hüseyin Ağa'nın, Kethüda-i Yeniçeriyan olarak Hasan Ağa'nın ve muhırbaşı Hasan Ağa'nın bulunması da kayda değerdir.

Şer'iyeye sicillerinden seçtiğimiz bu örnekler konsolosların para ticareti yaptıklarını, fakat bu karlı ticaretin onlarla sınırlı kalmadığını da göstermektedir. Larnaka'da oturan Fransız ve İngiliz tüccarlarının da tıpkı konsoloslar gibi faizle borç para verdiklerini gösteren çok sayıda örnek ve bunların geri ödenmesi

32 KŞS 6/59/2.

33 Neşet Çağatay, "Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, IX, s.39-56.

34 KŞS 6.92-93/3.

sırasında ortaya çıkan ihtilaflara dair davalar kayıtlarımız arasında yer almaktadır. Elbette bu tüccarlar konsolosluğun himayesinde faaliyette bulunmaktaydılar.

Bu nedenle, konumuz konsolosların para ticareti ile sınırlı olmakla birlikte iki örnekle tüccarların bu karlı ticaretten geri kalmadıklarını gösterelim. Örnek olarak seçtiğimiz davada

"Kasaba-i Tuzla'da mütemekkin İngiliz taifesinden Hristofi nam müstem kasaba-i Piskopi sakinlerinden el-hac Ahmed ve Hasan bey ve Yahya Çelebi ve gaibin ani'l-meclis Mehmed çelebi ve el-hac İbrahim ve Mahmut Ağa ve Ali ve Nikolu nam kimesneler zimmetlerinde ale'l-iştirak yedimde olan iş bu iki kıta temessükleri mucibince 1148 kuruş hakkım olup 730 kuruşunu bi't-defaat yedlerinden kabz idüb baki zimmetlerinde 418 kuruş hakkım kalmağın meblağ-ı mezkurdan her birinin zimmetinde lazım gelene ahar kefil olmağla hala meblağ-ı baki 418 kuruş kalmağın mezburun el-hac Ahmed ve Hasan Bey ve Yahya Çelebiden asalet ve vekaletleri hasebiyle talep eylediğimde virmede teallül iderler sual olunub aliverilmesi matlubumdur".

Bu iddiaya karşı savunmaları sorulduğunda davalılar Hristofi'ye olan borçlarını ikrar ve tasdik etmişlerdir. Bunun üzerine kadı 418 guruş borcun üzerlerine ilzam ve edasına karar vermiştir (20 Zilkaade 1110). Aynı şekilde 5 Şaban 1133 tarihli bir davada ise Mesariye'den Recep b. Hüseyin adlı bir Müslüman köylü İngiliz tüccarlardan aldığı 259 guruşu ödeyemeyince borçlarına karşılık ev ve arsalarını bu tüccarlara satarak borcundan kurtulmuştur³⁵. Bu davalar da kadı mahkemelerinin müstemen tüccarlarının haklarını her platformda koruduğunu ve alacaklılarının tahsilinde müeyyide uygulayabilen bir makam olarak devreye girdiğini göstermektedir.

Yukarıda ele aldığımız dava örnekleri sayı olarak fazla olmamakla beraber kısa bir dönem zarfında konsolosların Osmanlı toplumunda yoğun bir şekilde sarraflık yaptıklarını göstermeye kafidir. Daha uzun bir dönemde konsolosların ticarî faaliyetleri ve sarraf olarak iş hacimleri çalışıldığında Osmanlı mali tarihinde sermaye hareketleri ve bu çerçevede konsoloslukların rolü daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca konsolosların sadece kendi adlarına değil, şirketleri adına (Örneğin İngiliz konsolosu Levant Company için) çalıştıklarının bilinmesi bu tür bir çalışmanın merkantilizm ve Osmanlı üzerindeki etkilerinin anlaşılması için de faydalı olabilir.

³⁵ KŞS 10.109/4.

محرمه العفوته جلا سنده و صوفیه جمله سر کس نیر از استو بهت الوشق العفو
 هر کجای علی نام سنده مجلس شرح خطیر لازم که تو قدر در بی جمله و رفوقه کس
 الکتیر بودند ادم قوت اولاد بر وجه به اربانی نکت استعد جلیب نام جان کت و لا
 نصفا ربه قبل شرح انور در بنصوبه و صیدر اولاد و الیکه علیه نکت رسوا نام
 حالتی ط فدره خصوص اری البیه خصوص و در جوابه و کل اولوب و این
 معرفت شرعیه اینه عارف اولاد بوسف نهم و مضایه و رضایه نکت
 نام سنده لر سها و عمربله سرفا و کالتی نایبه اولاد خضر اغا سرتیخی نام سنده
 محض نرا و زنده دعور و تقریر کلام ایدوب بودند ادم رفعم متوفاهه برفوقه
 اربانی نکت حال سخته اولاد اشکلیر تا لیور اولوب قطبه طوزا و در شمس ساقول
 ظهور نام سنده نور غورش استفاضه و قبضه و او نور بوسه و وفور اربانی
 بر نکت کلمه ایدوب سخته کند در رجوع اسمک از زنده اولوب معلوم
 او ایدوب سخته اولوب سخته نور غورش جمع اوصی قبل الایفا قوت
 او محقق حدی حال سخته و در سرفا و زنده کما نور غورش و این اولوب تغییر
 حضور سینه اقرار و اشها در خواستیکس طالبه کیه واقعه سنده طالب
 یکم و صل رفوقه در مده تعلل ایدوب سواک اهداب البور سینه مطلوب سید و کل
 غیب السواک و غیب الاثار رفوقه نور غورش در رفوقه سینه
 سینه طلب ایدوب نور غورش در حاله در زوسک لغدم نجیب و غایب
 نهم سینه نام سنده لر اجبل الشهاده مجلس شرحه حاضر از اولوب اثر
 الا سینه و الی سینه کحقیقه متوفاهه رفوقه اربانی حال سخته
 رفوقه و نور لغدم سینه و تودیر استفاضه رفوقه ایدوب نور غورش
 او نور غورش کما سینه ایدوب و سینه ایدوب ایدوب اولاد سینه ایدوب
 معلوم سینه ایدوب حال رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه
 حضور و اقرار و زنده اشها و الی سینه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه
 دست محض ایدوب رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه
 الط القبول سینه و رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه
 هو الواع بالیلب کس اولوب رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه
 کما دالاس حاد رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه رفوقه

Belge 2. 6.15/1: Aya Sofya (Lefkoşa) Mahallesinden Ümmühani bt. Es'ad Çelebi adlı kadın ile İngiliz Balyosu Sameul Turner'in karz-ı şer' ilişkilerine dair kayıt. 4 Safer 1110.